

ПРИЗВИЩА, УТВОРЕНІ ВІД НАЗВ ЛЮДЕЙ ЗА ЇХНИМИ ОСОБИСТИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ, ЗА ДАНИМИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОНІМІЇ

Етимологічний та семантичний аналізи апелювативних і власноіменних основ, представлених в прізвищах, залишається невичерпним джерелом при відтворенні історико-культурної спадщини народу, передусім його соціальної та політичної структури, зокрема його виробництва, побуту, вірувань, звичаїв. А це, у свою чергу, допомагає окреслити характерні риси індивідуальності народу на фоні інших народів світу, сприяє глибшому пізнанню творчого духу народу в галузі його мови.

Прізвищева система кожного народу формується під впливом цілого ряду лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, які є здебільшого специфічними для кожного народу. Так, зокрема, англійську та українську прізвищеві системи, які є предметом нашого збірного дослідження, відрізняє, щонайперше, час їх становлення та юридично-адміністративної кодифікації. В Англії прізвиська почали успадковуватися на початку XII ст., а час стабілізації цього процесу, тобто перетворення індивідуальних прізвищ у спадкові офіційні найменування, що вказували на належність людини до певної сім'ї, припадає на початок XV століття. В Україні ж про стабільність прізвищ на цей період можна говорити лише стосовно шляхти, бо ще до кінця XIX століття в ідентифікації низів суспільства мали місце відхилення, навіть в документах уряду [2, с. 97]. Ці хронологічні розбіжності, звичайно, не могли не позначитися на характеристиці етимологічного і семантичного складу антропонімів аналізованих нами прізвищевих систем.

Своє дослідження, спрямоване на виявлення типового і специфічного в семантиці антропонімів прізвищ цих двох віддаленоспоріднених мов, ми побудували на базі 22700 прізвищ, внесених до «Словника англійських прізвищ» А.І.Рибакіна [1]. Матеріалом з української антропонімії послужили понад 13 тисяч найменувань прізвищевих типів, засвідчених в одній з найвизначніших пам'яток української антропонімії — «Реєстрах Війська Запорозького» 1649 р. [4]. До них, як відомо, увійшли найменування понад 40 тисяч денотатів з величезної території українських земель — 16 полків Війська Запорозького, що приблизно збігаються з територією таких сучасних областей України: Вінницької, Київської, східної частини Житомирської, Черкаської, більшої частини Чернігівської, Полтавської, південно-західної частини Сумської. Час укладання «Реєстрів» припадає на період активного формування прізвищеві системи українського народу. Усі ці фактори, тобто кількість антропонімійних фактів, точність та однорідність їх фіксації, широта охопленої території, роблять «Реєстри Війська Запорозького» чи не найбагатшою писемною пам'яткою української історичної антропонімії періоду формування української нації, української національної мови та сучасної антропонімійної системи.

«Реєстри» містять багатющу інформацію про лексику, що послужила базою для творення прізвищ. Ця лексика представляє найрізноманітніші лексико-семантичні групи української мови. Однак етимологічний та семантичний аналіз показали, що найповніше в антропонімах прізвищ репрезентовані лексеми, що с атрибутивними позначеннями особи: назви за внутрішніми властивостями людини та назви за зовнішніми ознаками людини.

З назв, що характеризують внутрішній світ людини, надзвичайно цікавими для нас є ті, що позначають людину за рисами характеру: *варивода* («вередлива людина, яка змучує інших своїми причіпками, незадоволенням з будь-чого і т.ін.» СУМ) у прізвищах *Варивода*, *Всіриводенко*; *бурмак* («ворчун, брюзга» – Гр) у прізвищах *Бурмака*, *Бурмаченко*; *гуторний* («жартівливий, веселий» – ЕС) у прізвищі *Гуторний*; *ганебний* у прізвищі *Ганебний*; *добрий* у прізвищах *Добрий*, *Добренко*, *Добрян*, *Добринський*, *Добрановський*, *Добрецький*, *Добрицький*; *жадний* у прізвищі *Жадниченко* та ін.

Вагомим ознакою, що служила для характеристики людини, були її розумові здібності. Підтвердження цьому знаходимо в кількох десятках прізвищ «Реєстрів», утворених на основі назв людей за їх розумовими якостями: *бец* («телепень») ЕС) у прізвищі *Бец*; *безмозкий* («дурний, безглуздий» СУМ) у прізвищі *Безмозкий*; *дурний* у прізвищах *Дурний*, *Дурненко*, *Дурнѣнко*, *Дурначенко*; *йолоп* у прізвищі *Елоп*; *кеп* («дурак, глупець» Гр) у прізвищі *Кепченко*; *кметь* («сметливий чоловік, находчивий, хитрець» Гр) у прізвищах *Кметаа*, *Кмитенко*, *Кмѣтович*; *мудрий* у прізвищах *Мудрий*, *Мудрий*, *Мудренко*, *Мудрицький*; *мудрак* у прізвищі *Мудраченко*; *незнайко* («людина, яка нічого не знає або не знає чого-небудь» СУМ) у прізвищі *Незнайченко*; *нероззнака* («несвѣдущий чоловік, незнаючий» – Гр) у прізвищі *Нерозняченко*; *розумний* у прізвищі *Розумний*; *розумник* у прізвищі *Розумник*; *телепень* у прізвищах *Телення*, *Теленейко*, *Телененко* та ін.

Помітне місце посідають прізвища, утворені під назв, що характеризують особливості темпераменту людини. Це назви: *базалій* («тютхтій, неповороткий» ЕС) у прізвищах *Базалій*, *Базалієнко*; *бистрий* у прізвищах *Бистрий*, *Быстрик*, *Быстрыченко*; *борзій* («пруткий, швидкий, моторний» – СУМ) у прізвищах *Борзак*, *Борзенко*, *Борзій*, *Борзиленко*, *Борзяк*; *ворозький* («шаловливий; бистрий, горячий» Гр) у прізвищі *Воросченко*; *в'ялий* («млявий» – СУМ) у прізвищах *Вялий*, *Вяленко*, *Вялик*; *дикий* у прізвищах *Дикий*, *Диканеико*, *Дикинський*, *Диченко*; *дерев'яний* («позбавлений емоцій» – СУМ) у прізвищах *Дерев'яненко*, *Дерев'янка*, *Дерев'яченко*, *Дерев'яччик*; *загод* («заводий» ЕС) у прізвищах *Завод*, *Заводко*; *загайко* («медлитель» – Гр) у прізвищі *Загайковський*; *кваша* («про нерішучу, кволу, безхарактерну людину» СУМ) у прізвищах *Кваша*, *Квашияна* та ін.

Особливості поведінки людей в різноманітних життєвих ситуаціях виділяли її з-поміж оточуючих, отже служили підставою для виникнення найрізноманітніших прізвищ. Серед твірних основ прізвищ «Реєстрів» знаходимо такі назви людей за характерною для них поведінкою: *байда* («безтурботна, гуляща людина, гульвіса» – СУМ) у прізвищах *Байда*, *Байдечко*; *бурда* («бешкетник» – ЕС) у прізвищах *Бурда*, *Бурденко*, *Бурдик*, *Бурдун*, *Бурдуно*; *гава* («роззява» – СУМ) у прізвищі *Гава*; *гавря* («разиня» – Гр) у прізвищі *Гавриненко*; *динда* («швendra» – ЕС) у прізвищах *Динда*, *Динденко*; *гулясчий* у прізвищі *Гулясчий*; *гуляка* у прізвищі *Гулячка*; *жигун* («баламут, п'яниця» – ЕС) у прізвищі *Жыгуч*; *канюка* («набридливий прохач» – СУМ) у прізвищах *Канюка*, *Канюченко*; *лабусь* («спокусник» – ЕС) у прізвищі *Лабуса*; *лякливий* у прізвищі *Лякливий*; *моргач* («залицяльник»

~ СУМ) у прізвищах *Моргун, Моргуненко, Моргунець*; *напрасник* («задирака; кривдник» СУМ) у прізвищі *Напрасниченко* та ін.

Яскравий індивідуалізуючий характер носять ті назви, що дають означення людини за її звичками. Численні прізвища «Реєстрів Війська Запорозького», утворені семантичним або морфологічним способом, на основі таких назв: *Глядченко* від *глядько* («гой, хто постійно дивиться» ЕС); *Дригга, Дрижаски, Дриггайло, Дрьдженко, Дрижаченко* від *дрига* («той, хто дригас ногами» ЕС); *Киваленко* від *кива* («той, хто любить кивати»¹ ЕС); *Куройденко* від *куроїд* («лакомка» Гр); *Курцов зять під курець*; *Лапуненко* від *лапун* («любящий шупаться» Гр); *Ласьий, Ласай, Ласенко, Ласченко, Ласько* від *ласий, ласько* («ласун» – Гр); *Питчеико* від *питець* («гой, хто постійно п'є спиртні напої, може випити багато хмільного» – СУМ); *Плюваченко* від *плювака* («костостанно плюючий, плюющая» – Гр.); *Плюйко, Плюйченко* від *плюйко* («любящий плевати» – Гр); *Свистун, Свистуненко* від *свистун* («той, хто свистить» – СУМ); *Співоченко* від *співучий* («який багато співає» – СУМ); *Тупало, Тупальський* від *тупало* («человѣк тупающий» – Гр); *Халусеико* від *халус* («лакомка» Гр); *Храпчеико* від *храпко* («хрпун» – Гр) та ін.

Примітним для оточуючих була манера поведінки людини, те, як вона тримається в товаристві. У повсякденному спілкуванні проявлялося те, як людина ставиться до інших, її доброзичливість, чуйність, гостинність тощо, однаково, як і негативні риси. У прізвищах «Реєстрів Війська Запорозького» закладені такі назви: *благодар* («благодітель» Гр) у прізвищі *Благодар*; *вірний* у прізвищі *Вірненко*; *гrechний* у прізвищі *Кгречний*; *гощний* («гостинний» – ЕС) у прізвищі *Кгощенко*; *добродій* у прізвищах *Добродій, Добродієнко*; *смець* («хват, ловкач» – ЕС) у прізвищах *Емець, Емцов, Емченко, Емчик*; *забірний* («такій, що багато бере» – ЕС) у прізвищах *Заборний, Заборник*; *лесний* («улесливий, облесливий» – ЕС) у прізвищах *Лесний, Лесненко*; *сороміцький* у прізвищі *Соромотченко*; *хороший* у прізвищах *Хорошиленко, Хорошилович, Хорошко, Хорощенко*; *чулий* у прізвищі *Чула*; *чуний* у прізвищі *Чуїнов*; *чуткий* у прізвищі *Чуток* та ін.

Самоусвідомлення людини в колективі могло стати підставою для появи різноманітних іменувань, мотивованих такими назвами. Понад десяток з них закладено в прізвищах «Реєстрів Війська Запорозького». В антропоосновах цих прізвищ рсконструйовуються такі загальні назви: *бережний* у прізвищі *Береженя*; *пишний* («пихатий, бундючний» – СУМ) у прізвищах *Пышний, Пышненко, Пышненский*; *пестун* («баловень; ніженка» – Гр) у прізвищі *Пістун*; *Самохвал* у прізвищах *Самохвал, Самохваленко*; *хвалько* у прізвищі *Хвалченко*; *хваст* у прізвищі *Хвастенко*; *хвастун* у прізвищі *Хвастуненко*.

У прізвищах закладені також назви людей за виявом їх різноманітних почуттів, таких як радість, смуток, гнів, страх, голод тощо: *безпечний* у прізвищі *Безпечний*; *громовик* («про грізну, сурову людину» – СУМ) у прізвищі *Громовик*; *завидько* («завистник» Гр) у прізвищі *Завидко*; *голодний* у прізвищі *Голодненко*; *каятий* («раскающийся» Гр) у прізвищі *Каян*; *мерзляк* у прізвищі *Мерзляченко*; *покутний* («проїнятий каяттям» СУМ) у прізвищах *Покутний, Покутняк*; *ситий* у прізвищах *Ситенко, Ситко, Ситченко*.

Помітно виділяють людину з-поміж оточуючих особливості її мовлення. Саме тому індивідуалізуючі людину власні назви часто виникали на основі тих загальних назв, що дають характеристику людині за особливостями її мовлення. Кілька таких назв відтворилися в прізвищах «Реєстрів Війська Запорозького»: *гакало* («часто говорящий меж. га» – Гр) у прізвищі *Гакало*; *гаркавий* у прізвищі *Гаркавенко*; *гаркуша* у прізвищі *Гаркуша*; *дзкало* («название белорусса по причинѣ употребленія им в своей рѣчи звуков дзе» Гр) у прізвища *Дзкало, Дзкалишин*; *гугнивий* у прізвищах *Гугнивий, Гугнивенко*; *дробот* («той, що швидко говорить» – ЕС) у прізвищах *Дробот, Дроботенко, Дроботченко*; *заїка* у прізвищах *Заїка, Заїченко*; *момот* («заїка» – ЕС) у прізвищах *Момот, Момотенко, Момотикга, Момутко, Момутченко*; *тикало* («говорящий на «ты» Гр) у прізвищі *Тикаленко*; *шегерявий* («шепелявый» – Гр; пор. шекерявити «шепелявити» – СУМ) у прізвищі *Шекерявий* та ін.

Наведений вище антропонімійний матеріал «Реєстрів Війська Запорозького» розкриває перед нами розмаїту палітру особових назв, що дають характеристику людині за її внутрішніми властивостями. До середини XVII століття відбувся процес онімізації цих апелютивів, і вони перетворилися у власні назви. Семантичний аналіз прізвищ «Реєстрів Війська Запорозького» (точніше, тих прізвищ, на основі яких вони утворилися) показує, що спосіб називання людини за її внутрішніми властивостями у XVII столітті на Україні був одним з найпродуктивніших: на 6193 відапелютивних прізвища «Реєстрів Війська Запорозького» припадає 1145 прізвищ, утворених на базі назв людей за їх внутрішніми рисами; 642 семем закладені в антропоосновах цих прізвищ становлять близько 14 % від загальної кількості семем [3].

Англійські прізвища з експресивами в антропоосновах відзначаються значно меншою їх чисельністю у порівнянні з даними української антропонімії, а саме 534 прізвища, що становить 2,35 % від загальної кількості прізвищ [1]: 293 стемми, що відносяться до семантичної групи «назви людей за їх внутрішніми властивостями», не утворюють такого розмаїття підгруп, як українські семми. Розглядувані лексико-семаутична група англійської мови представлена, зокрема, такими назвами людей за розумовими здібностями: пор. *busard* (с.-англ. «дурень») у прізвищах *Buszard, Buzzard*; *daft* (с.-англ. «глупий») у прізвищі *Daft*; етимон д.-англ. ссобового власного імені **Dylla*, у прізвищах *Dill, Dills, Dilling*; у прізвищах *Dilke, Dilkes, Dilks* знаходимо дериват цього імені **Dyllum*; а в прізвищі *Dilcock* – ім'я *Dilcock* < **Dylla* < *dol*; *fon* (с.-англ. «глухий») у прізвищах *Fon, Fone*; *gawk* (діал. «іолоп, роззява») у прізвищах *Gawkroger, Gawkrodger, Gaukrodger, Gaukroger*; *samwis* (д.-англ. «глупий, безтолковий») у прізвищі *Samways*; *totte* (с.-англ. «дурень, глупак») у прізвищі *Tott*. Кілька лексем дають позитивну характеристику людині за її розумовими здібностями: *gleaw* (д.-англ. «мудрий, розважливий») у прізвищах *Glew, Glue*; *cene* (д.-англ. «вчений, розумний») у прізвищах *Keen, Kean, Keane*; *sage* (с.-англ. «мудрий, мудрець») у прізвищі *Sage*; *wis* (д.-англ. «мудрий, вчений; проникливий; розсудливий; досвідчений») у прізвищах *Wise, Wyse*. Цікавими для нас є композити, один з компонентів яких належить до розглядуваної лексико-семантичної групи: пор. с.-анг. *Bon* «хороший» + *clerk* «грамотна людина; вчений; чиновник» у

прізвищах *Bunclark, Bunclarke*; д.-англ. *god* «хороший» + *hleaforð* «голова» у прізвищі *Goodhead*; с.-англ. *skil, skile* «майстерність; розум» + *man* у прізвищі *Skillman*; д.-англ. *wis* «мудрий» + *man* у прізвищі *Wiseman*.

Досить широко представлені назви людей за особливостями темпераменту: пор. *Breme, brim(e)* (с.-англ. «енергійний, горячий») у прізвищах *Bream, Bream; boggisch* (с.-англ. «задириливий») у прізвищах *Boggis, Boggers, Bogges, Boggs; coi* (с.-англ. «спокійний, тихий, скромний, сором'язливий») у прізвищі *Coy; gerish* (с.-англ. «поривчастий, стрімкий; норавливий») у прізвищах *Gerish, Gerrish; kedge* (діал. «жвавий, моторний») у прізвищах *Kedge, Ketch; opred* (д.-англ. «діяльний, енергійний, жвавий») у прізвищі *Opret*.

Назви, що характеризують людину за її манерою поведінки в суспільстві, теж є одними з найчисельніше представлених в антропоосновах англійських прізвищ: пор. *bask* (с.-англ. «різкий; дратівливий») у прізвищі *Baskin; clos* (с.-англ. «самітний, відлюдний») у прізвищах *Coote, Cootes, Coots, Coutes, Cout, Coutts; hende* (с.-англ. «проста») у прізвищах *Hendy, Hendey, Handy; myrge* (с.-англ. «увічливий, приємний, добрий») у прізвищах *Merry, Merriman, Merryman; discreet* (д.-англ. «обережний, розважливий, стриманий, скромний») у прізвищах *Descret; smethe* (д.-англ. «м'який, приємний, увічливий») прізвищах *Smeed, Smead, Smeathman* та ін.

В антропоосновах англійських прізвищ знаходимо досить багато назв на позначення сміливої, відважної людини. Безперечно, саме ці якості вимагало від людини середньовічне суспільство: пор. *beald* (д.-англ. «смільливий, стійкий, відважний») у прізвищах *Bold, Bolde, Bolt, Boud, Bould, Boulde, Bowd; deor* (д.-англ. «смільливий») у прізвищах *Dear, Deare, Deer < Deere, Deares, Dare, Dares; eorl* (д.-англ. «хоробра людина, воїн») у прізвищах *Earl, Earle, Earles, Earll, Harle, Hearl, Hearle, Hurl, Hurl; free, freca* (д.-англ. «хоробрый, смільливий») у прізвищах *Freak, Freake, Freke, Frick; hardi* (с.-англ. «смільливий, відважний») у прізвищах *Hardi, Hardie, Herdey, Hardiman, Hardman; masculin* (с.-англ. «мужній, сильний») у прізвищі *Maskelyne; proud* (с.-англ. «хоробрый, доблесний») у прізвищах *Proud, Proude, Prout; stif* (с.-англ. «ршучий, хоробрый, доблесний») у прізвищі *Stif; toh* (с.-англ. «стійкий, виносливий») у прізвищах *Tough, Tow, Towe, Towes; sauvage* (с.-англ. «дикий») у прізвищах *Savage, Savidge, Salvage, Salvidge, Sauvage* та ін.

Окремо виділяється група назв, що характеризують людину за твердістю характеру, стійкістю, відданістю: пор. *cruste* (с.-англ. «твердий, впертий») у прізвищі *Crust; constant* (с.-англ. «постійний, незмінний») у прізвищі *Constant; geri* (с.-англ. «мінливий, непостійний») у прізвищах *Geary, Gearey, Gerrey, Gerrie, Gerry, Gery, Garay; laweles* (с.-англ. «непокірний, неприборканий; той, хто не підкоряється законам») у прізвищі *Lawless; certain* (с.-англ. «впевнений, надійний; визначений») у прізвищах *Sertin, Sartin, Sarton, Sattin; stable* (с.-англ. «стійкий, твердий, непохитний, цілеспрямований») у прізвищах *Stable, Stables* ін.

Цілий ряд назв веселих, життєрадісних людей свідчить про те, що це були яскраві, індивідуалізуючі риси, які послужили мотивом номінації: пор. *blithe* (д.-англ. «веселий, життєрадісний») в прізвищах *Blythe, Blithe, Bligh, Blight, Bly, Blyth; carleas* (д.-англ. «безпечний, безтурботний») у прізвищах *Careless, Carless; faegen* (д.-англ. «задоволений, радісний») у прізвищах *Fane, Fayne, Faynes, Vaines, Vane, Vanes, Vayne; gai* (с.-англ. «веселий») у прізвищах *Gay, Gaye; jolif* (с.-англ. «веселий, радісний») у прізвищах *Jolly, Jolley, Jollie, Joly, Jolliff, Jolliffe, Joliffe; rot* (д.-англ. «веселий, радісний») у прізвищах *Root, Roote, Rootes, Roots; saeli* (с.-англ. «щасливий, блаженний») у прізвищах *Seeley, Seely, Seelie, Sealey, Sealy, Sellmen < Sillman, Silman* та ін. І лише одна антрополоксама утворилася на основі назви сумної людини: пор. *sad* (с.-англ. «сумний») у прізвищі *Sad*.

З-поміж негативних рис, що послужили підставою антропомімії в англійській мові, виділяються хвалькуватість, брехливість, балакучість, хитрість, підступність, зрадливість: пор. *brag* (с.-англ. «хвалько») у прізвищах *Bragg, Bragge; jai* (с.-англ. «балакун») у прізвищах *Jay, Jaye, Jays, Jayes, Jaze, Jeayes, Jeays, Jeyes; prat* (с.-англ. «хитрий, лукавий») у прізвищах *Pratt, Prett < Pritt; sutil* (с.-англ. «хитрий, підступний») у прізвищах *Suttill, Suttle; titler* (с.-англ. «балакун, пліткар») у прізвищах *Titler, Tytler; waerloga* (д.-англ. «зрадник; брехун; спокусник») у прізвищах *Warlock, Worlock, Werlock, Wherlock*.

Погордливості, зверхності, байдикуватості, неробства, розпутності викликали до себе в англійському суспільстві осуд і зневагу, а носії цих рис виділялися з-поміж інших, що і спричинилося до виникнення наступних антропонімів: *prance < Prancen* (с.-англ. «ходить з поважним, пихатим виглядом, зазнаватися»); *Proud, Proude, Prout, Proudfoot, Proudfit, Proudflove, Proudlove, Proudler, Proudman < proud* «гордий, зверхній»; *Rank < ranc* (д.-англ. «гордий»); *Lordan, Lorden, Lordon < lordein* (с.-англ. «ледар, нероба»); *Idle, Idell < idel* (д.-англ. «нероба, гультай») та ін.

Примітною є група прізвищ (в основному це композити) з елементами *bon* (с.-англ. «хороший»); *good; true* (д.-англ. *treowe* «правдивий, чесний, вірний; який викликає довіру») в антропоосновах прізвищ *Bone, Bonn, Bonne, Bunn; Bonnamy (< bon + ami «друг»); Bonser, Bonsor (< bon + sire «пан; сер»); Good, Goode, Goodes, Gudd, Gudde; Duguid (< д.-англ. don «робити» + god); Goodbrain* (с.-англ. *god + bearn* «дитина; син або дочка»); *Goodban, Goodband, Goodbarn, Goodbarne*.

У результаті семантичного аналізу антропооснов англійських та українських прізвищ можемо зробити такі загальні висновки, що, по-перше, англійські семемі лексико-семантичної групи «Назви людей за внутрішніми властивостями» значно поступаються чисельністю українським; по-друге українські семемі лексико-семантичної групи «Назви людей за внутрішніми властивостями», які закладені в антропоосновах прізвищ, утворюють більшу різноманітність підгруп; і, по-третє, на противагу англійським, українські семемі з нейтральним та негативним значенням помітно переважають над семемами з позитивним значенням.

Джерела і література

1. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий. – М., 1986.
2. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977.
3. Добровольська О. Я. Лексична база прізвищ війська Запорозького, за «Реєстрами» 1649 р.: Дис. ... канд. філолог. наук. — Ужгород, 1995.
4. Реестра всего Войска Запорожскаго послѣ Зборавскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ, составленные 1649 года, октября 16 дня, изданные по подлиннику О. М. Бодянскимъ. – М., 1875.

Умовні скорочення

Гр – Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – Т. 1-4. – К., 1907-1909.
ЕС – Етимологічний словник української мови. – Т. 1-3. – К., 1982-1989.
СУМ – Словник української мови. – Т. 1-10. – К., 1970-1980.

Долгина Е. А.

АРТИКЛИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Хотя артикли в английском языке являются постоянным предметом научных изысканий и подробно обсуждаются почти во всех учебных пособиях, практика преподавания показывает, что артикль, по-прежнему, представляет большую трудность для студентов всех уровней – от начинающего до продвинутого и выше. Поэтому изучение артиклей не теряет актуальности, которая в первую очередь связана с практической значимостью темы. Вместе с тем сложности практического освоения английского артикля говорят о необходимости разрабатывать новые подходы к его изучению, то есть развивать теорию вопроса, что в конечном итоге определяет методику преподавания.

В настоящей работе выдвигается когнитивный подход к изучению данной темы. Его новизна состоит в том, что артикли рассматриваются как особая система знаков, каждый из которых призван обозначать определенный мыслительный процесс и его результат в виде **представления** о предмете (денотате, референте), выражаемом существительным в речи. Совокупность представлений о предмете составляет **понятие** о нем, что выражает имя существительное как единица языка. Такой подход применим к любому артиклевому языку, однако именно природа английских артиклей обуславливает его наибольшую эффективность, так как английскому языку свойственна большая свобода артиклевого дейксиса по сравнению с другими европейскими языками, где семиотика артиклей в основном состоит в выражении морфологических категорий имен существительных, таких как число, род и падеж.

Хотя и в английском языке одной из функций артикля остается указание на число, вся система в целом служит, в основном, для выражения понятийной категории дейксиса (как вида референции, построенной на противопоставлении определенности и неопределенности предмета (денотата). [1] Следовательно, артикль можно рассматривать как средство указания на мысленную категоризацию предметов участниками коммуникативного акта на более или менее знакомые, иначе говоря, на степень или ступень их познания.

Будучи новым направлением в артиклеведении, когнитивный подход, тем не менее, опирается на достижения функциональной лингвистики, основной заслугой которой является определение основных функций 3-х форм артикля – обобщения, классификации и индивидуализации обозначаемого существительным предмета. [2] В когнитивном освещении функция того или иного артикля состоит в обозначении одноименного мыслительного процесса.

Кроме того, также как и функциональный, когнитивный подход, предусматривает рассмотрение артиклей как особой системы знаков, указывающих на неразрывную связь ситуации и языка в виде имени и обозначаемого им референта. Поэтому предметом исследования является не просто артикль, а комплекс, состоящий из артикля и имени существительного. Однако имеется и существенное различие: традиционно изучение ведется в направлении от референта (предмета) к слову, т. е. имени, а от имени к его значениям, в которых проявляется все многообразие его лексико-грамматических свойств, в то время как когнитивный подход не отрицает рассмотрения существительных и их значений, а предполагает включение его в более комплексную систему, первым и основным элементом которой следует считать **представление** говорящего или пишущего о предмете (или референте). Оно является частью происходящего мыслительного, когнитивного процесса и облекается в форму существительного, вводимого в речь с помощью артикля. Таким образом, изучение артикля включает уже не 2 составляющих компонента, а 3 и ведется от представления о предмете к слову, и от слова к значению.

Когнитивный подход рассматривает английские артикли как показатели определенных ступеней мыслительно-познавательного процесса, т. е. познания и восприятия предметов, обозначаемых существительными. При этом их анализ предлагается вести от нулевого артикля (значащего отсутствия артикля) через неопределенный к определенному артиклю. Такой порядок противопоставляется традиционному, согласно которому описание или анализ употребления артикля начинается либо с неопределенного (в практических грамматиках), либо с определенного артикля, при этом всегда нулевой артикль противопоставляется двум грамматически выраженным формам. [3] Итак, система включает три элемента, каждый из которых соответствует определенному уровню познания: нулевой артикль указывает на обобщение, абстракцию, неопределенность того или иного представления о предмете, выражаемого именем, а именно, на начальную ступень или отправную точку процесса познания. Неопределенный артикль указывает на промежуточную ступень процесса познания – классификацию предмета, и, наконец, определенный артикль сигнализирует об абсолютной определенности предмета в сознании говорящего/пишущего. Результатами этих процессов являются соответствующие представления о предмете: обобщенное (или отвлеченное), классифицированное и индивидуализированное.

Вместе с тем каждая форма артикля говорит о типе значения имени существительного, а изменение дейктической ориентации немедленно сообщает об изменении значения. Предлагаемый системный порядок следования артиклями позволяет сделать вывод о сужении значения имени на каждой новой ступени познания предмета.

Когнитивный подход, в основе которого лежит представление говорящего о предмете, позволяет также утверждать, что независимо от принадлежности к тому или иному лексико-грамматическому классу, каждое имя за исключением только неисчисляемых, достаточно малочисленных и требующих отдельного рассмотрения, может отражать все три ступени познания понятия им обозначаемого. Таким образом, анализ дейктической организации того или иного имени, отражающей все возможные представления о предмете является понятийным. Если проводить данный анализ на уровне языка как системы, то наиболее адекватным материалом